

VU Research Portal

'Natuuronderzoekers dagen de kerk uit.' Natuurwetenschappers, theologen en de kerken in de jaren vijftig

Flipse, A.C.

published in

'In de vergifkast'? Protestantse organisaties tussen kerk en wereld in de jaren 1950
2013

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Flipse, A. C. (2013). 'Natuuronderzoekers dagen de kerk uit.' Natuurwetenschappers, theologen en de kerken in de jaren vijftig. In G. Harinck, & P. van Trigt (Eds.), *'In de vergifkast'? Protestantse organisaties tussen kerk en wereld in de jaren 1950* (pp. 119-137). (Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800; No. 21). Meinema.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

‘In de vergifkast?’

Protestantse organisaties tussen kerk en wereld

Onder redactie van
George Harinck en Paul van Trigt

Jaarboek voor de geschiedenis van het
Nederlands protestantisme na 1800
Jaargang 21

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

‘Natuuronderzoekers dagen de kerk uit’

Natuurwetenschappers, theologen en de kerken in de jaren vijftig

Ab Flipse

Inleiding

In juni 1950 werd een manifest aangeboden aan de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, dat was ondertekend door een vijftal natuurwetenschappers. Dit ‘Memorandum in zake de crisis in wereld en kerk’ betrof een oproep aan de kerk om aan de slag te gaan met vragen die voortkwamen uit ontwikkelingen op het gebied van natuurwetenschap en techniek. Het stuk werd ook gepubliceerd in *Wending. Maandblad voor evangelie en cultuur*, samen met een artikel van de chemicus C.J. Dippel onder de titel ‘Natuuronderzoekers dagen de kerk uit’. Dippel benadrukte daarin het belang van het memorandum met de woorden: ‘De uitdaging mòet geaccepteerd!’ De vragen waarvoor de natuurwetenschap de samenleving plaatste, waren volgens hem nog veel urgenter dan in het memorandum getekend. Er was sprake van een ‘cultuurcrisis’, die voor een groot deel terug te voeren was op de steeds toenemende invloed van de natuurwetenschap. Een diepgaand ‘gesprek tussen geloof en natuurwetenschap’ was nodig. Dat gesprek – gevoerd door een kleine kring hervormde theologen en natuurwetenschappers – kwam in de jaren daarna inderdaad op gang.¹

Ook gereformeerde natuuronderzoekers probeerden rond 1950 in de Gereformeerde Kerken vragen die opkwamen uit de natuurwetenschap op de agenda te zetten. Onderling spraken zij al decennia over de relatie tussen geloof en natuurwetenschap, maar binnen de kerken hadden ze nauwelijks invloed, niet het minst omdat de contacten tussen natuurwetenschappers enerzijds en theologen en predikanten anderzijds moeizaam verliepen. Het zou veel moeite kosten om een inhoudelijk gesprek tussen gereformeerde godgeleerden en natuurwe-

tenschappers op gang te brengen, maar toch raakten ook hier vanaf de tweede helft van de jaren vijftig beide groepen voorzichtig in gesprek. Ook sommige theologen erkenden zo'n tien jaar later dat er belangrijke, verwaarloosde kwesties lagen, die gezamenlijk moesten worden besproken met de natuurwetenschappers.

In deze bijdrage bespreek ik, vergelijkenderwijs, de uitdaging waarvoor hervormde en gereformeerde natuuronderzoekers zich begin jaren vijftig gesteld zagen, een uitdaging die zij ook aan de kerken richtten. Na een korte schets van de voorgeschiedenis, ga ik in op de inzet en verwachtingen van de natuurwetenschappers rond 1950. Ik bespreek de verhouding tussen natuurwetenschappers en theologen in het daaropvolgende decennium, om te besluiten met de resultaten van het op gang gekomen gesprek. Had men, ruim tien jaar later, bereikt wat de natuurwetenschappers rond 1950 voor ogen stond? Welke rol hadden de kerken hierbij gespeeld? En welke verschillen en overeenkomsten zijn er tussen de hervormde en de gereformeerde discussies?

Voorgeschiedenis

In hervormde kring waren in de vooroorlogse periode theologen en natuurwetenschappers nauwelijks inhoudelijk met elkaar in gesprek geweest. In de negentiende eeuw had vooral de moderne theologie zich nadrukkelijk op de resultaten van de natuurwetenschap georiënteerd, maar in het interbellum kwamen theologie en natuurwetenschap los van elkaar te staan. Dit kwam mede door de toenemende invloed van Karl Barth, die zich keerde tegen elke vorm van 'natuurlijke theologie': pogingen om over God te spreken buiten de openbaring in Jezus Christus om. Natuurwetenschap en geloof moesten daarom gescheiden blijven.² Wel waren er individuele natuurwetenschappers – en een enkele theoloog – die in deze periode publiceerden over de relatie tussen geloof en wetenschap. De belangrijkste van hen was ongetwijfeld de natuurkundige, filosoof en pedagoog Ph.A. Kohnstamm, wiens ideeën geïnteresseerde natuurwetenschappers uit allerlei kringen inspireerden.³ Hoewel er in de decennia vóór 1950 in hervormde kring structureel dus weinig bezinning plaats vond rondom het onderwerp geloof-wetenschap, waren er ook geen grote spanningen geweest.

Hoe anders was in deze jaren de situatie in gereformeerde kring. Met name de neocalvinisten – de gereformeerden in de traditie van

Abraham Kuiper – waren van mening dat geloof en wetenschap niet gescheiden mochten worden, maar dat er een christelijke wetenschap moest worden ontwikkeld. De beoefening van die christelijke wetenschap was geen verantwoordelijkheid van de kerk, maar van de Vrije Universiteit (VU). Aangezien deze universiteit tot 1930 nog geen faculteit voor de natuurwetenschappen kende, vond de discussie over geloof en natuurwetenschap vooral plaats in andere organisaties: in de studentenvereniging Societas Studiosorum Reformatorum (SSR) – waarin gereformeerde studenten aan openbare universiteiten zich hadden verenigd – en de Christelijke Vereeniging voor Natuur- en Geneeskundigen (CVNG, opgericht 1896). Dit waren geen kerkelijk-gereformeerde verenigingen; de leden waren afkomstig uit verschillende kerkgemeenschappen. De scheuringen in de Gereformeerde Kerken van 1926 (de kwestie-Geelkerken) en 1944 (de Vrijmaking) werkten niet direct door in deze verenigingen.⁴

Tweemaal per jaar hield de CVNG een vergadering, waar over de relatie geloof-wetenschap werd gesproken en in haar *Orgaan* – vanaf 1947 onder de titel *Geloof en Wetenschap* – verscheen hierover een groot aantal artikelen. Deze bezinning vond echter veelal plaats zonder dat er contact was met de gereformeerde theologen uit Kampen en van de VU. Waar de CVNG-leden zich in de beginperiode wel lieten inspireren door de ideeën van Kuiper en vooral Bavinck, konden zij weinig met de opvattingen van de volgende generatie gereformeerde theologen. Ook de in de jaren twintig en dertig door de VU-filosofen H. Dooyeweerd en D.H.Th. Vollenhoven ontwikkelde calvinistische wijsbegeerte, een filosofische verwerking van het neocalvinisme, werd slechts door enkele gereformeerde natuurwetenschappers omarmd. De meeste CVNG-leden hielden afstand tot dit wijsgerige systeem.⁵

De relatie tussen de theologen van de Gereformeerde Kerken en de natuurwetenschappers werd in het interbellum steeds slechter. Dit bleek vooral rondom de kwestie-Geelkerken toen veel gereformeerde natuurwetenschappers zich keerden tegen uitspraken van de synode van Assen (1926) over Genesis 2-3. Zij verzochten de synode niet incidenteel een leerbeslissing te nemen, maar een commissie in te stellen om de problematiek breder te bestuderen. Hoewel bij de besluiten van Assen de natuurwetenschap slechts op de achtergrond een rol speelde, gaven invloedrijke theologen als G.Ch. Aalders en V. Hepp er in de jaren daarna blijk van uitgesproken opvattingen te hebben over

natuurwetenschappelijke kwesties als de ouderdom van de aarde, geologische vondsten en evolutie. Zij wezen de resultaten van de gangbare natuurwetenschap eenvoudigweg af en lieten zich inspireren door de Amerikaanse anti-evolutiebeweging. In de periode 1927-1931 vonden weliswaar enkele gesprekken plaats tussen natuurwetenschappers en theologen, maar deze leidden bij de eerste groep slechts tot frustratie. Nadien leefden beide groepen in feite in gescheiden werelden.⁶ De natuurwetenschappers ontwikkelden en bespraken hun opvattingen vooral onderling, terwijl theologen en predikanten publiceerden voor een groot (gereformeerd) publiek. Anders dan de meeste hervormde theologen hadden sommige gereformeerde theologen dus uitgesproken opvattingen over natuurwetenschappelijke kwesties, die echter de goedkeuring van de gereformeerde natuuronderzoekers niet konden wegdragen.

Het 'gesprek tussen theologie en natuurwetenschap' in hervormde kring
Die eersten die, na de Tweede Wereldoorlog, hun onvrede over de bestaande situatie scherp onder woorden brachten, waren de opstellers van het in de inleiding genoemde memorandum. Deze vijf natuurwetenschappers waren afkomstig uit de zogenoemde Utrechtse kring, een gespreksgroep van vooral hervormde academici die sinds de herfst van 1947 samenkwam om te zoeken naar 'nieuwe wegen (...) voor het kerkelijk gesprek en voor het gesprek van de kerk met de wereld'. Het memorandum was binnen deze kring uitgebreid besproken en werd daarna doorgestuurd naar de synode om 'een kerkelijk antwoord (...) uit te lokken'.⁷

Het memorandum schetste de 'geestelijke crisis' waarin de wereld verkeerde: 'De mensheid hunkert naar een samenleving van zekerheid, rust en veiligheid, maar verkeert in een wereld van ellende, vrees en doodsgevaar.' Oorzaak van de crisis was volgens de opstellers het feit dat velen in het 'materialistische en deterministische vaarwater' terecht waren gekomen. 'Veel van het door de kerken overgeleverde' was ten prooi gevallen aan 'de materialistische wereldbeschouwing'. Velen gingen ervan uit dat de natuurwetenschap en techniek uiteindelijk alle levensbeschouwelijke en maatschappelijke problemen wel zouden kunnen verklaren en oplossen. Het geloof werd hierdoor ondermijnd. De kerk had zich tot nu toe van deze wereld in crisis afgekeerd en krampachtig vastgehouden aan overgeleverde waarheden.

Omdat met name de natuurwetenschap ten grondslag lag aan deze materialistische wereldbeschouwing, was er volgens de opstellers maar een uitweg: de kerk moest zich niet langer afsluiten voor de vragen die werden opgeroepen door de moderne natuurwetenschap. Ze moest met natuuronderzoekers in gesprek gaan. Omgekeerd moesten de wetenschappers bereid zijn te luisteren naar de 'boodschap der kerk'. De ondertekenaars verklaarden zich bereid tot dit open gesprek, en onderstreepten het belang ervan met de woorden: 'de antwoorden op deze vragen zullen de onder- en achtergrond voor alle problemen van onze samenleving moeten geven'. De ontmoeting zou moeten leiden tot een 'geestelijk réveil' en 'geestelijke vernieuwing' op alle gebieden van het leven.⁸

In mei 1951 verscheen het memorandum ook in het tijdschrift *Wending*, waar het werd afgedrukt samen met het commentaar van redactielid Dippel. De chemicus Dippel was sinds 1929 werkzaam bij het Philips Natuurkundig Laboratorium. Hij was maatschappelijk geëngageerd en politiek betrokken bij de doorbraak; van 1946 tot 1961 was hij lid van de PvdA. Kerkelijk was hij onder meer actief in de plaatselijke hervormde gemeente van Eindhoven.⁹ Hij wilde met zijn artikel meteen komen tot een omschrijving van de 'prolegomena voor een hernieuwd gesprek tussen geloof en natuurwetenschap'. 'Als lid van de kerk en als natuuronderzoeker' onderstreepte hij de boodschap van het memorandum, maar hij meende dat de urgentie er nog niet genoeg in doorklonk. De situatie was in feite veel ernstiger dan getekend. Er waren volgens hem diepere oorzaken van het 'niet-verstaan van kerk en natuuronderzoeker' en ook de therapie, zoals hij het noemde, moest daarom dieper snijden. Een werkelijke ontmoeting tussen natuuronderzoekers en theologen was zo moeilijk omdat de samenleving was getekend door een 'afsnoring van het geestelijk leven door de natuurwetenschap'. Het gesprek tussen geloof en natuurwetenschap kon dan ook niet vrijblijvend gevoerd worden, maar vereiste existentiële betrokkenheid: een gezamenlijk doorworstelen van de problemen, en zelfs 'intellectueel lijden' van een 'team', of een 'gemeenschap' of zelfs een 'beroepsgemeente'. De deelnemers moesten niet hechten aan ideologieën, maar moesten zich verenigen 'rondom de boodschap, de opengeslagen bijbel, het gebed, de breking des broods'.¹⁰

De synode toonde zich overtuigd van het belang van dit gesprek en nam de uitdaging aan. In het najaar van 1951 besloot de zogenoemde

raad voor de zaken van kerk en theologie een studiegroep in te stellen met als opdracht het 'gesprek tussen theologie en natuurwetenschap' vorm te geven. Acht van de aanvankelijk twaalf leden waren natuuronderzoekers. Dippel zou een belangrijke rol spelen in deze studiegroep. In de loop der jaren werden er zo'n veertig vergaderingen gehouden en nota's uitgewisseld. Een en andermaal liet de synode weten dat ze spoedig resultaat verwachtte.¹¹ De synode nam het onderwerp blijkbaar zeer serieus. Snelle conclusies kwamen er echter niet. Het belangrijkste resultaat lag pas midden jaren zestig ter tafel: twee bundels met artikelen van verschillende auteurs met de titel *Geloof en natuurwetenschap* (1965, 1967) onder redactie van Dippel en de theoloog J.M. de Jong, rector van het Theologisch Seminarium.¹² Het had veel langer geduurd dan verwacht, maar de studiecommissie was dan ook zeer grondig te werk gegaan en de bundels bevatten meer dan de oriënterende artikelen die men aanvankelijk in gedachten had. Definitieve antwoorden bevatten de boeken echter niet. Ze vormden de afsluiting van een 'eerste ronde van het gesprek' en er werd voorzichtig gesproken over 'voorlopige resultaten'. Ze werden gepresenteerd als een aanzet tot een voortgaand gesprek in de gemeente.¹³

Inhoudelijk-theologisch droegen de bundels nog steeds een sterk barthiaans stempel, maar mogelijke raak- en breukvlakken tussen geloof en natuurwetenschap werden nu wel uitgebreid onderzocht. Vooral Dippel keerde zich expliciet tegen 'voorbarige' denksynthesen, zoals hij die aanwees in het neocalvinisme, maar ook in het neothomisme en het fundamentalisme. Volgens Dippel ging het in de natuurwetenschap om het algemene en herhaalbare, en in het geloof om 'unieke ervaringen' en 'unieke informatie'. Een theoretische synthese van beide deed geen recht aan deze karakteristieken. De 'ontmoeting' van geloof en natuurwetenschap moest veeleer plaatsvinden in de praktijk, het ethisch handelen van de onderzoeker. In een lang artikel onder de titel 'De ontmoeting van christelijk en exact-wetenschappelijk ethos in een profaniserende cultuur' sprak hij over de bijzondere roeping – of het 'ambt' – van christen-natuuronderzoekers. Waar de samenleving steeds verder 'profaniseerde', waarin het geestelijk réveil verder weg leek dan ooit, bestond het gevaar dat ook christelijke natuuronderzoekers de vragen rondom geloof en wetenschap zouden negeren. Maar zij hadden een belangrijke opdracht. Eerst en vooral moesten zij in de kerk begrip kweken voor deze problematiek, omdat binnen

de christelijke gemeente, als 'Gods laboratorium' de grote vragen van onze cultuur 'proefondervindelijk' een begin van een antwoord konden vinden.¹⁴

In de kerken en onder christelijke studenten hebben deze bundels een belangrijke rol vervuld. Daarbuiten, in de natuurwetenschappelijke gemeenschap en in de samenleving, was dat veel minder het geval.¹⁵ Toch had het memorandum de 'geestelijke crisis in de wereld' als uitgangspunt genomen. Het had indringend geschreven over deze cultuurcrisis en het doorwerken van het materialisme in de breedte van de samenleving en had opgeroepen tot een geestelijk réveil. Daar had de synode op gereageerd met het instellen van de studiec commissie, maar na anderhalf decennium van gesprekken binnen deze commissie moest men concluderen nog niet toe te zijn aan een ontmoeting met buiten.¹⁶ In plaats van de opstap naar een maatschappijbreed gesprek, waren de bundels eerder de afsluiting van een proces van interne bezinning. Alleen in kleine kring werd het gesprek hierna gaande gehouden.¹⁷

Gereformeerde natuurwetenschappers laten van zich horen

De overtuiging dat de kerk of de theologen natuurwetenschappelijke kwesties te lang niet werkelijk serieus hadden genomen, was onder gereformeerde natuuronderzoekers kort na de Tweede Wereldoorlog niet minder sterk dan onder de opstellers van het memorandum. Gereformeerde natuurwetenschappers hadden vooral sinds de jaren twintig geworsteld met problemen die voortkwamen uit het neocalvinistische ideaal van christelijke wetenschap en de gereformeerde Schriftbeschouwing, zoals die vooral in de uitspraken van Assen was geëxpliciteerd. In eerste instantie vroegen zij dan ook vooral aandacht voor deze (typisch gereformeerde) kwesties. Maar ook het pleidooi van Dippel vond bij hen weerklink. Zo sprak de astronoom W.J.A. Schouten in 1953 voor de CVNG over 'Het gesprek tussen theologie en natuurwetenschap'. Hij blikte terug op de moeizame geschiedenis in eigen kring – hij was zelf rond de kwestie-Geelkerken fors in aanvaring gekomen met enkele theologen – maar wilde liever vooruit kijken. Hij ging daarom uitgebreid in op buitenlandse publicaties en vestigde de aandacht op het hervormde memorandum en het artikel van Dippel. Hoewel hij kanttekeningen plaatste bij sommige van Dippels ideeën, was hij onder de indruk van diens 'bewogenheid met

de nood van de wereld, ook van de natuurwetenschappelijke wereld, en voor zijn geestdriftige pogingen om de troost van het evangelie te brengen aan allen, ook zijn collega's, die daarvan vervreemd zijn'. Waar de gereformeerde discussies veelal binnen de eigen zuil waren gevoerd, prees Schouten het feit dat in het memorandum de nood van de wereld centraal stond. Ook gereformeerden zouden zich volgens hem eigenlijk veel meer moeten bezighouden met evangelisatie en apologetiek. Toch zou, 'in de geest van het memorandum', eerst een discussie in eigen kring moeten plaatsvinden om te zien of men het eens was over principiële kwesties.¹⁸ In de navolgende jaren zouden de gereformeerde natuurwetenschappers de activiteiten van de studiegroep op afstand blijven volgen.¹⁹

Met een voorgeschiedenis waarin verschillende gereformeerde theologen zich op ondeskundige wijze hadden uitgelaten over natuurwetenschappelijke onderwerpen, waren de natuurwetenschappers er allereerst op gespist dat de theologen de grenzen van het natuuronderzoek respecteerden. In mei 1950 publiceerde de wetenschapshistoricus Reijer Hooykaas – sinds de jaren dertig actief in de CVNG en sinds 1945 hoogleraar aan de faculteit der wis- en natuurkunde van de VU – het artikel 'Dominees en evolutie' in *Bezinning. Gereformeerd maandblad tot bewaringen bevordering van het christelijk leven*. Hierin waarschuwde hij voor het gevaar dat 'een kerk van gereformeerd karakter' een 'domineeskerk' wordt, dat wil zeggen een kerk waarin predikanten en theologen teveel invloed hebben op gebieden 'waar zij tot oordelen en handelen minder bevoegd zijn', zoals het politieke, sociale en wetenschappelijke leven. Het artikel was een pleidooi om natuurwetenschappers vrij te laten in hun onderzoek. Hooykaas vond de situatie in de Gereformeerde Kerken zorgelijk: predikanten en theologen prezen regelmatig pseudowetenschappelijke werken aan en recent had de zogeheten Gereformeerde Oecumenische Synode een voorrapport gepubliceerd over 'scheppingen evolutie'. Synodes en theologen waren echter niet bevoegd oordelen te vellen over dit soort onderwerpen. Geloof en natuurwetenschap moesten volgens Hooykaas wel met elkaar in verband worden gebracht, maar daarvoor

moeten we niet in de eerste plaats vragen naar wat de synodes hierover gezegd zouden kunnen hebben, ook niet wat de individuele theologen daarover dachten, maar naar datgene wat die mannen,

die natuuronderzoeker en gereformeerd belijder tevens waren, daarover geschreven hebben. Dat is voor ons in dit opzicht de stem der kerk, welke ook spreekt buiten kerkelijke vergaderingen en ook spreekt bij monde van niet-theologen.²⁰

In deze periode organiseerde de CVNG een besloten congres over het onderwerp ‘de ouderdom der aarde’ waaraan werd deelgenomen door zo’n dertig natuurwetenschappers. Het initiatief tot dit congres, dat plaatsvond op 14 en 15 april 1950 in Amersfoort, was uitgegaan van VU-fysicus G.J. Sizoo. Het doel van de bijeenkomst was om te bekijken of natuurwetenschappers uit gereformeerde kring het onderling eens waren over dit onderwerp. Op het congres werd ingegaan op verschillende dateringsmethoden, die alle wezen op een zeer hoge ouderdom van de aarde. Het was uitdrukkelijk de bedoeling, zo bleek uit de openingstoespraak van de congresvoorzitter Sizoo, om het gesprek over theologie en natuurwetenschap breder op gang te brengen. Sizoo stelde dat de resultaten van de natuurwetenschap niet lichtvaardig terzijde mochten worden geschoven. Anderzijds maakte aanvaarding ervan de vraag naar ‘zin en betekenis’ van Genesis als openbaring alleen maar klemmender. De bundel met lezingen, die werd gepubliceerde onder de titel *De ouderdom der aarde*, werd niet onwelwillend ontvangen in de gereformeerde pers, maar in juli 1953, bij de derde druk, stelde de redactie in een ‘woord vooraf’ het te betreuren dat van theologische zijde nog nauwelijks inhoudelijk was ingegaan op de aan de orde gestelde vragen.²¹

Op het congres was overigens gebleken dat sommige gereformeerde natuurwetenschappers geloof en natuurwetenschap inmiddels strikt gescheiden wilden houden. Anderen waren weliswaar kritisch over wat tot nog toe in gereformeerde kring was bereikt, maar zij wilden de neocalvinistische benadering toch op een of andere manier voortzetten en vasthouden aan het ideaal van christelijke wetenschap.²² Tot die laatste groep behoorde de bioloog Jan Lever, die een belangrijke rol zou gaan spelen in het gereformeerde debat.

Lever had gestudeerd in Utrecht, waar hij actief was geweest in de SSR en al over geloof en wetenschap had gepubliceerd.²³ Lever oriënteerde zich aanvankelijk bij de uitwerking van zijn opvattingen over schepping en evolutie sterk op de calvinistische wijsbegeerte, anders dan binnen de CVNG gebruikelijk was. Samen met Dooyeweerd pu-

J. Lever. Foto HDC.

bliceerde hij hierover enkele artikelen.²⁴ In 1950 was Lever aan de VU benoemd om de nieuwe afdeling biologie op te bouwen. In het blad *Polemios* liet hij zich enige tijd later positief uit over *De ouderdom der aarde*, maar hij benadrukte dat nu ook de vervolgvraag aan de orde moesten komen, namelijk ‘hoe deze gegevens behoren te worden opgenomen in ons denken’. Juist hier lag nog een grote opdracht voor de gereformeerden. Er werd wel gezegd dat gereformeerden hun doel bereikt hadden – gelijkberechtigting op allerlei gebieden van de samenleving – maar in feite moest het werk nog beginnen: we moeten leren inzien, aldus Lever, dat

wij, die door Gods genade in Christus ‘nieuwe mensen’ mogen zijn, ook werkelijk de cultuur-taak van deze verrichten tot Gods eer, tot verdieping van ons geloof en ons geluk. En ook tot een wervend teken voor anderen, want blijkt uit de ervaring niet reeds dat het evangelisatie-werk onder intellectuelen vaak zo moeilijk is omdat vele van de meest-elementaire levensvragen bij ons nog niet zijn opgelost?²⁵

Met de christelijke ‘cultuur-taak’ en ‘christelijke wetenschap’ ging Lever zelf bij de VU aan de slag. Zijn oratie, met als titel ‘Het creationisme’, sprak hij op 22 september 1952 uit. Lever gebruikte de term ‘creationisme’ hier op een heel eigen wijze, die afwijkt van wat er tegenwoordig meestal onder wordt verstaan. Het was voor hem de aanduiding van ‘een uitloper van het christendom binnen de biologie’. Lever ging in zijn vroege werk uit van twee botsende wereldbeschouwingen die elk een eigen wetenschap opleverden: de materialistische versus de christelijke wereldbeschouwing. Dat was in lijn met de wetenschapsopvatting van Abraham Kuyper. Het materialisme, dat een bovennatuurlijk ingrijpen in het natuurproces bij voorbaat uitsloot, had volgens hem in de biologie geleid tot het gangbare (materialistische) evolutionisme dat uitging van een ‘planloos of autonoom’ evolutieproces. Het creationisme ging uit van dezelfde ‘natuurfeiten’, maar plaatste deze in een ander licht. God was in het creationisme in laatste instantie leidend in het evolutieproces aanwezig.²⁶ Christenen mochten geloof en wetenschap niet gescheiden houden, want het kwam nog veel te vaak voor ‘dat de christenen op het wetenschappelijk terrein voortleven in een gespletenheid door op zondag de christelijke grondgedachten te

huldigen en op maandag in hun dagelijks werk op de feiten rustig de materialistische principia toe te passen'. De 'zondag' zou zich als het ware moeten uitstrekken over de hele week.²⁷

De geoloog J.R. van de Fliert, net als Lever afkomstig uit de Utrechtse SSR, recenseerde in *Polemios* de oratie van Lever onder de titel 'Evolutie en creationisme (1899-1952)'. Hij trok een rechte lijn van Kuypers bekende rede over 'Evolutie' uit 1899 naar Levers oratie. Beiden keerden zich vooral tegen het wereldbeschouwelijke, antichristelijke evolutionisme, en bovendien gaf Lever de aanzet tot een eigen christelijk alternatief. Van de Fliert stemde van harte in met de oproep dat gereformeerden zich nooit mochten neerleggen bij een zondag-maandag-gespletenheid.²⁸ In een artikel over 'Bijbel en geologie' voegde Van de Fliert hier nog aan toe dat voor 'wie de christelijke wetenschap werkelijk serieus neemt' samenwerking tussen theologen en natuurwetenschappers noodzakelijk was. Het ging hier om 'eenheid in confessioneel uitgangspunt' van de natuurwetenschappelijke en theologische faculteit. Hoewel Van de Fliert het positief waardeerde dat men ook in de kringen rondom Dippel met deze vragen bezig was, was hij kritisch over de daar gangbare barthiaanse benadering.²⁹ Van de Fliert werd in 1960 gevraagd hoogleraar aan de VU te worden. Vanuit 'religieuze overtuiging' verruilde hij toen zijn betrekking bij de Bataafse Petroleum Maatschappij voor een hoogleraarsambt aan de VU om in de wetenschappelijke praktijk invulling te geven aan dit christelijke ideaal.³⁰

Lever ontwikkelde in de jaren vijftig zijn ideeën verder in de kring van de CVNG, publiceerde artikelen in *Geloof en Wetenschap* en trad ook met zijn opvattingen naar buiten, onder andere met artikelen in *Trouw* en in lezingen voor de VU-achterban. Zijn belangrijkste publicatie in deze periode was zijn boek *Creatie en evolutie* (1956). In dit boek keerde hij zich allereerst tegen wat hij noemde een fundamentalistische omgang met de bijbel, die ook in gereformeerde kring wijdverbreid was. Lever wilde het vraagstuk echter veel breder behandelen. De rode lijn in het boek was zijn 'creationistische' benadering, die steeds werd gecontrasteerd met de materialistisch-evolutionistische. Meer dan in zijn oratie benadrukte hij dat zijn creationisme niet betekende het geloof in een incidenteel ingrijpende God. Het belangrijke verschil met het evolutionisme als materialistische wereldbeschouwing lag hierin dat de laatste de natuurkrachten volkomen autonoom beschouwde,

waarmee ze in feite werden vergoddelijkt. In de creationistische visie is de wereld, als schepping, voortdurend afhankelijk van Gods wil.³¹

De gereformeerde natuurwetenschappers ontwikkelden in de jaren vijftig hun ideeën nog steeds zonder veel contact met de gereformeerde theologen. Als er echter geen inhoudelijk gesprek op gang zou komen, zou het niet lukken werkelijk verder te komen met het onderwerp, meenden de natuurwetenschappers. In de volgende jaren zouden de theologen, na herhaaldelijk aandringen, de handschoen schoorvoetend opnemen. Het contact tussen natuurwetenschappers en theologen verbeterde en rond 1960 kwam eindelijk een gesprek op gang.³²

Gereformeerde natuurwetenschappers en theologen ontmoeten elkaar

In 1955 sprak voor het eerst sinds lange tijd een gereformeerd theoloog op een vergadering van de CVNG. VU-hoogleraar Nic. H. Ridderbos hield een lezing onder de titel ‘Beschouwingen over Genesis 1’, een voordracht die hij ook op andere plaatsen hield.³³ Zijn exegese van Genesis 1 – waarin de structuur van dagen en nachten wordt gezien als literair kader om Gods scheppingswerk te beschrijven – en zijn houding tegenover de natuurwetenschap, werd positief ontvangen in de kring der CVNG. In de jaren daarna zouden ook andere theologen met nieuwe exegeses van Genesis komen, die niet op gespannen voet stonden met de resultaten van de natuurwetenschap.

Binnen de Gereformeerde Kerken vonden in de jaren zestig grote veranderingen plaats rondom de visie op het Schriftgezag, waardoor allerlei ‘traditionele’ problemen door theologen na verloop van tijd niet meer relevant werden geacht.³⁴ Waar mensen als Schouten, Sizoo en Hooykaas – die de vooroorlogse gespannen relatie met de theologen hadden meegemaakt – in eerste instantie al blij waren dat het gesprek over Genesis en Schriftgezag weer langzaam op gang kwam, was het voor hen ook duidelijk dat het hier niet bij kon blijven. De gereformeerde natuurwetenschappers wilden een brede behandeling van de relatie tussen geloof en natuurwetenschap en bleven hier zelf ook mee bezig. Het initiatief tot een bezinning op dit soort vragen bleef steeds bij de natuurwetenschappers liggen.

In oktober 1961 organiseerde de CVNG met dit doel een congres, dat werd beschouwd als vervolg op dat over de ouderdom der aarde. Op dit tweedaagse congres, in conferentieoord De Pietersberg in

Oosterbeek, waren nu echter, behalve zestig verenigingsleden, ook dertien predikanten en theologen aanwezig. Ook wilde men zich niet beperken tot vragen over Genesis, geologie en evolutie. Het thema was breder: 'Bijbel en natuurwetenschap over verleden en toekomst'. Sprekers waren de VU-geoloog Van de Fliert, VU-demograaf J.P. van Rooyen, VU-theoloog G.E. Meuleman en de hervormde theoloog A.A. van Ruler.³⁵ VU-dogmaticus G.C. Berkouwer vatte in een slot-beschouwing de besprekingen samen en stelde bijzonder ingenomen te zijn met de bijeenkomst. De rivaliteit tussen natuurwetenschappers en theologen in gereformeerde kring was eindelijk verdwenen. Ook anderen wezen erop dat de twisten en conflicten in de nasleep van 'Assen' nu definitief konden worden vergeten. Berkouwer riep theologen en natuurwetenschappers op de vragen niet uit de weg te gaan, maar samen, op behoedzame wijze, te zoeken naar antwoorden.³⁶ Hiermee was in feite de situatie bereikt die in hervormde kring tien jaar eerder was bereikt. Natuurwetenschappers en theologen respecteerden elkaar, obstakels uit het verleden waren opgeruimd en men was bereid een gesprek te voeren over de relatie geloof-natuurwetenschap.

Van een diepgaande gezamenlijke bezinning lijkt echter weinig te zijn terechtgekomen. Theologen en natuurwetenschappers trokken in de jaren zestig soms wel gezamenlijk op om de nieuwverworven inzichten te populariseren – onder meer voor de VU-achterban en voor christelijke leraren – maar daar bleef het bij.³⁷ Het belangrijkste was dat men de problemen uit het verleden had opgelost. VU-theoloog H.M. Kuitert sprak in 1967 in dat verband over een typisch gereformeerd 'achterhoedegevecht'. Gereformeerden moesten volgens hem na twee eeuwen slechts 'het achtergebleven dogmatische been' bijtrekken.³⁸

Er waren echter nog genoeg andere kwesties op het grensvlak van geloof en wetenschap die om verdere doordenking vroegen, zo meenden veel gereformeerde natuurwetenschappers. Zij zochten hun inspiratie in de jaren zestig daarvoor elders. Vooral de hervormde studiegroep kwam nu in beeld. Dippel zelf kwam enkele malen spreken voor de CVNG, voor SSR-afdelingen en ook aan de VU. Ook werden beide bundels *Geloof en natuurwetenschap* positief ontvangen.³⁹ Het is opvallend dat deze benadering nu zo aansloeg bij de gereformeerde natuurwetenschappers. Dippel was vanuit zijn doorbraakovertuiging immers zeer kritisch over christelijke organisaties en had nadrukkelijk

afstand genomen van het neocalvinistische streven om een christelijke wereldbeschouwing en christelijke wetenschap op te bouwen. Ook bij de gereformeerden kwam het accent nu echter meer te liggen op de thematiek van het verantwoord handelen in een door de natuurwetenschappen gestempelde samenleving. Het lukte de CVNG echter niet om zich om te vormen tot een organisatie die hiervoor het podium bood. De vereniging ging in 1971 ter ziele. Aan de VU waren er wel individuele natuurwetenschappers die voor deze thematiek aandacht bleven vragen, maar ook hier leidde dit niet tot een systematische doordenking ervan.⁴⁰

Conclusie

Hoewel de voorgeschiedenis en de kerkelijke context een heel andere was, begonnen zowel hervormde als gereformeerde natuurwetenschappers rond 1950 publiek aandacht te vragen voor de problemen die zij signaleerden. De kerken hadden de toenemende invloed van natuurwetenschap en techniek op wereldbeeld en samenleving volgens hen te lang niet serieus genomen. Een kerk die relevant wilde zijn, mocht deze kwesties echter niet langer negeren of er gemakzuchtig over oordelen, maar ze moest zich er diepgaand mee bezig gaan houden.

De Hervormde Kerk erkende het probleem en stelde een speciale studiegcommissie in. In kringen van de Gereformeerde Kerken reageerden men veel terughoudender op deze uitdaging. Er was eerst een lange weg te gaan voordat de vervreemding of zelfs vijandigheid tussen natuurwetenschappers en theologen zou zijn verdwenen. Toch was de situatie in de jaren vijftig al heel anders dan voor de Tweede Wereldoorlog. Publicaties als die van Sizoo, Lever en anderen konden verschijnen zonder door theologen te worden veroordeeld. Geleidelijk groeide ook het vertrouwen tussen beide groepen en dit werd bezegeld met een gezamenlijk congres in 1961. Deze ontmoeting moest het begin worden van een hernieuwde bezinning op de relatie tussen geloof en natuurwetenschap. Toch bleef het initiatief steeds uitgaan van de natuurwetenschappers en kwam het niet tot een werkelijke bespreking van actuele vragen. Men was lange tijd vooral bezig de problemen uit het interbellum bespreekbaar te maken. In de jaren zeventig zouden in de Gereformeerde Kerken heel andere kwesties de aandacht vragen. Het neocalvinistische ideaal van christelijke wetenschap, wat Lever

en Van de Fliert begin jaren vijftig nog had geïnspireerd, verdween uit beeld. Hun werk bleef wel bekend, maar werd niet verder uitgewerkt.

In de hervormde studietoelichting waren natuurwetenschappers en theologen wel diepgaand in gesprek geweest. Het resultaat, de bundels *Geloof en natuurwetenschap*, heeft veel betekend in kringen van christelijke natuurwetenschappers en studenten. De bezinning was dus niet voor niets geweest, maar het was wel een beperkt succes. Het memorandum en ook Dippels hartenkreet – ‘de uitdaging moet geaccepteerd!’ – betrof immers niet slechts de kerk of een gesprek in christelijke kring. Drijfveer was de bewogenheid met een cultuur in crisis en de hoop op een geestelijk réveil. Daaraan werd op deze manier slechts heel indirect een bijdrage geleverd.

Concluderend: vooral de Hervormde Kerk, die zich in de naoorlogse periode meer dan ooit op de wereld wilde richten, erkende rond 1950 dat zij daarbij de natuurwetenschap niet kon negeren. Zij besteedde discussie hierover echter vooralsnog uit aan de studietoelichting. Vanwege de langdurige interne discussies lukte het de kerk niet om gedurende de jaren vijftig op dit gebied een eigen geluid te laten klinken. Ook de gereformeerden zouden in deze periode vooral intern debatteren, al waren de natuurwetenschappers zich wel bewust van de bredere uitdagingen waarvoor de natuurwetenschap de samenleving plaatste. Ondertussen kregen natuurwetenschap en techniek een steeds prominentere plaats in de samenleving, waarbij het populaire idee dat geloof en wetenschap inherent met elkaar in conflict zijn, zich breed kon verspreiden. Noch het resultaat van de hervormde bezinning, noch de op gang komende discussie in gereformeerde kring konden daar midden jaren zestig nog iets aan veranderen. Het was de kerken niet gelukt om greep te krijgen op de natuurwetenschap of de maatschappelijke discussie hierover te sturen.

Noten

1. ‘Memorandum in zake de crisis in wereld en kerk’, *Wending. Maandblad voor Evangelie en Cultuur* 6 (1951) 113-120; C.J. Dippel, ‘Natuuronderzoekers dagen de kerk uit. Prolegomena voor een hernieuwd gesprek tussen geloof en natuurwetenschap’, *Wending* 6 (1951) 121-137. Voor het gesprek in hervormde kring: H.W. de Knijff, ‘A post-World War II response to Karl Barth and Rudolf Bultmann: biblical hermeneutics and modern science in the ‘Dutch Reformed Church’ in the twentieth-Century’, in: Jitse M. van der Meer & Scott Man-

- delbrote (eds.), *Nature and Scripture in the Abrahamic Religions: 1700-Present 2* (Leiden 2008) 465-490; P. van Dijk, *Op de grens van twee werelden. Een onderzoek naar het ethische denken van de natuurwetenschapper C.J. Dippel* ('s-Gravenhage 1985) 168-180.
2. De Knijff, 'A post-World War II response', 467-470; Smedes, 'Denken over geloof en natuurwetenschap: 1945 tot nu', in: M. ter Borg e.a. (red.), *Handboek religie in Nederland. Perspectief, overzicht, debat* (Zoetermeer 2008) 458-476, aldaar: 460-461.
 3. Ab Flipse, 'Hier leert de natuur ons zelf den weg.' *Een geschiedenis van natuurkunde en sterrenkunde aan de VU* (Zoetermeer 2005) 55; Dippel, 'Natuuronderzoekers', 135.
 4. Ab Flipse, *Christelijke wetenschap. Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940* (nog te verschijnen).
 5. Flipse, *Christelijke wetenschap*; Flipse, 'Hier leert de natuur', 131-132.
 6. Abraham C. Flipse, 'The origins of creationism in the Netherlands: the evolution debate among twentieth-century Dutch neo-calvinists', *Church History. Studies in Christianity and Culture* 81 (2012) 104-147, aldaar 116-130; Maarten J. Aalders, *Heeft de slang gesproken? Het strijdbare leven van dr. J.G. Geelkerken (1879-1960)* (Amsterdam 2013) 310; Hittjo Kruyswijk, *Baas in eigen boek? Evolutietheorie en Schriftgezag bij de Gereformeerde Kerken in Nederland (1881-1981)* (Hilversum 2011) 151-154.
 7. 'Memorandum', 113. De ondertekenaars waren P. Clausing, G. Holst, M.C. Teves, H.J. Vink en J. Volger.
 8. 'Memorandum', 116-117, 118-119.
 9. Van Dijk, *Op de grens van twee werelden*, 15-52.
 10. Dippel, 'Natuuronderzoekers', 121, 123, 129, 136.
 11. C.J. Dippel e.a., 'Verantwoording', in: C.J. Dippel en J.M. de Jong (red.), *Geloof en natuurwetenschap. Deel I. Scheppingsgeloof, natuur, natuurwetenschap* ('s-Gravenhage 1965) ix-xxi.
 12. Dippel en De Jong, *Geloof en natuurwetenschap I*; C.J. Dippel e.a., *Geloof en natuurwetenschap. Deel II. Wijsgerige en ethische aspecten der natuurwetenschap* ('s-Gravenhage 1967).
 13. Dippel e.a., 'Verantwoording', xix.
 14. Dippel, 'De ontmoeting van christelijk en exact-wetenschappelijk ethos in een profaniserende cultuur', *Geloof en natuurwetenschap II*, 246-343, aldaar 274, 329. Vgl. Van Dijk, *Op de grens*, 168-282.
 15. De Knijff, 'A post-World-War II response', 487-488.
 16. Dippel e.a., 'Verantwoording', x.
 17. Smedes, 'Denken over geloof en natuurwetenschap', 463.
 18. W.J.A. Schouten, 'Het gesprek tussen theologie en natuurwetenschap', *Geloof en Wetenschap* 51 (1953) 275-297 (inclusief bespreking), aldaar 286-293.
 19. Zie bijv. *Geloof en Wetenschap* 58 (1960) 37-44; *Geloof en Wetenschap* 62 (1964) 38-39.
 20. R. Hooykaas, 'Dominees en evolutie', *Bezinning. Gereformeerd maandblad tot bewaring en bevordering van het christelijk leven* 5 (1950) 74-88.

21. G.J. Sizoo e.a., *De ouderdom der aarde* (Kampen 1955⁴) m.n. 7, 10; Flipse, 'Hier leert de natuur', 165-166.
22. W.T.P. Nijenhuis, 'Conferentie Birkhoven 14 en 15 april 1950', *Geloof en Wetenschap* 48 (1950) 95-96.
23. Zie o.a.: J. Lever, 'Christendom en natuurwetenschap', *Polemios* 2 (1946) 12 juli 1947.
24. Ab Flipse, 'In memoriam prof. dr. Jan Lever, 20 juli 1922-23 november 2010', <http://www.hdc.vu.nl/nl/online-informatie/memoriam> (geraadpleegd 27 juni 2013); Kruyswijk, *Baas in eigen boek?*, 226-227.
25. J. Lever, 'Een symptoom', *Polemios* 9 (1953) 2 juli 1954.
26. J. Lever, *Het creationisme. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 22 september 1952* (Wageningen z.j.) 18-19.
27. Lever, *Het creationisme*, 22-23.
28. J.R. van de Fliert, 'Evolutie en creationisme (1899-1952)', *Polemios* 8 (1952) 29 november 1952.
29. J.R. van de Fliert, 'Enkele grondvragen betreffende bijbel en geologie', *Polemios* 8 (1952) 30 oktober 1953.
30. J.R. van de Fliert, *Enkele opmerkingen over de soortnaam in de paleontologie. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de geologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op vrijdag 18 maart 1960* (Kampen 1960) 26.
31. J. Lever, *Creatie en evolutie* (Wageningen 1956) 8-19.
32. G.J. Sizoo, 'Na vijfendertig jaar', *Geloof en Wetenschap* 63 (1965) 253-269, aldaar 264.
33. Nic. H. Ridderbos, 'Beschouwingen over Genesis 1', *Geloof en Wetenschap* 53 (1955) 213-231 (inclusief bespreking).
34. Cf. Kruyswijk, *Baas in eigen boek?*, 247-264.
35. H.R. Woltjer, 'Het vijfde congres. Bijbel en natuurwetenschap over verleden en toekomst', *Geloof en Wetenschap* 59 (1961) 209-212. De lezingen zijn gepubliceerd in *Geloof en Wetenschap* 60 (1962) nr. 1-3.
36. W.J.A.S. [Schouten], 'Een zeer geslaagd congres', *Geloof en Wetenschap* 59 (1961) 212-213.
37. Flipse, 'Origins of creationism', 135.
38. H.M. Kuitert, 'Schepping en evolutie', in: Idem, *Anders gezegd. Een verzameling theologische opstellen voor de welwillende lezer* (Kampen 1970³) 38-62, aldaar 40.
39. C.J. Dippel, 'De volheid van de werkelijkheid Gods en onze wetenschappelijke activiteit', *Geloof en Wetenschap* 65 (1967) 165-183; en discussie op 184-193; idem, 'Creativiteit en natuurwetenschap', *Geloof en Wetenschap* 66 (1968) 201-218; Idem, 'Zedelijke stuurlaars rondom de ontwikkeling van natuurwetenschap en techniek', *Geloof en Wetenschap* 67 (1969) 229-248; J. Blok, 'Scheppingsgeloof, natuur en natuurwetenschap', *Geloof en Wetenschap* 64 (1966) 53-63; J. Blok, 'Waarheid en werkelijkheid', *Geloof en Wetenschap* 67 (1969) 51-64.

40. E. Boeker, ‘Wetenschap en samenleving’, *Studiedag ‘VU tussen twee VU-ren’. Kontroversen rond de doelstelling en het functioneren van de VU* (Amsterdam 1980) 235-252; Flipse, ‘Hier leert de natuur’, 195-200.